

Tatyana Ilieva

(Bulgaria, Cyrillo-Methodian Research Centre, Bulgarian Academy of Sciences)

Ancient Culture through the Prism of the Medieval Literary Bulgarian Language

Abstract: The study analyses the vocabulary related to ancient culture as reflected in the Bulgarian medieval written monuments. It is part of a series of publications on individual lexico-semantic groups of words and their evolution throughout the history of the Bulgarian language. The groups have been formed and differentiated on the basis of their topical and logical relationships with respect to reality with the aim of supplying material for a Thematic Dictionary of medieval Bulgarian. The study is based on linguistic evidence excerpted from the written monuments of the 10th through the 14th century as reflected in the Paleo-Slavic lexicographic works. The following thematic groupings have been considered: Geopolitical and ethnic map of the ancient world; Terms and realia of the social and political life in Classical Antiquity; Terms and realia related to the material culture of Classical Antiquity; Terms and realia referring to the intangible cultural heritage of Classical Antiquity; Vocabulary related to mythological notions and religious beliefs dating back to Antiquity; Vocabulary related to sports competitions, gladiator games and circus spectacles; Vocabulary related to theatrical performances; Vocabulary related to ancient philosophy, rhetoric and the art of eloquence, poetry and historiography; Vocabulary related to the calendar. The study presents large-scale and detailed thematic groupings comprising numerous lexical units related to Antiquity and covering various areas of the intangible and material culture of ancient societies that inhabited the Old Continent. At the level of vocabulary, medieval written monuments are a rich source of information that enables us to draw a more elaborate picture of the degree of cultural integration of the medieval Bulgarian society to the European civilisation that took place through active absorption of the knowledge of the achievements of the Greco-Roman world.

Татяна Илиева

(България, Кирило-Методиевски научен център, БАН)

Античната култура през призмата на средновековния български книжовен език

През 2017 г. отбелязваме броевите 10 години от присъединяването на България към Европейския съюз. Тази годишнина, чието значение за историята и по-нататъшното определение на съвременната ни държава тепърва ще се оценява, е един чудесен повод за пореден път да препотвърдим пред нашата общественост факта, че цивилизационният избор да бъдем неделима част от културата на Стария континент е направен далеч назад във вековете още с приемането на християнството като официална религия от княз Борис I – избор, преминал изпита на времето и доказал своята далновидност за хилядолетие напред. Този несъмнен факт би могъл да се

Татяна Илиева

разкрие от гледната точка на различни сфери на познанието. С оглед на античните влияния върху изкуството и културата на *Slavia Orthodoxa* темата е разработвана нееднократно в палеославистиката и старобългаристиката¹. Могат да се дадат безброй примери за такова влияние от историята на книжовния ни език и създадената на него словесност, които, макар и възникнали за нуждите на новоприетото вероизповедание, надхвърлят първоначалното си предназначение, като се превръщат и в медиатори за усвояване на постиженията на класическата древност и на гръко-римския културен модел в пределите на *Slavia orthodoxa*.

В тази статия анализирам лексиката в средновековните ни писмени паметници, свързана с античната култура.² Класическата древност като съвкупност от исторически форми на общественото съзнание, религия, митология, философия, наука, изкуство и др., в страните от Близкия изток, Стара Гърция и Древния Рим в периода от 1000 г. пр. Хр. до 475 г. сл. Хр. (падането на Западната Римска империя) е контекстът, в който възникват и се развиват юдаизмът и ранното християнство. Тя слага яркия отпечатък на своето богато съдържание и продължително културно въздействие върху целия източноевропейски Медиевум. Разнообразните постижения на елинистическия свят във всяка една област на човешкия живот се наследяват от Византия, а оттук и от развилите се в нейния ареал православни цивилизации, които ги преосмислят в духа на новото мировъззрение. Поради това анализираната лексико-семантична група е представена от изключително богат и тематично детайлизиран словен материал.

Изследването е базирано на езиковите сведения, които ни дават старите писмени паметници от X-XIV в. В него се привличат:

- лексиката от класическия старобългарски корпус (по данни на СС и СтБР);
- словният ресурс на старобългарските паметници, съхранени в по-късни преписи (по данни на Срезн, Микл, СЯС)³;

¹ Вж. обобщаващите работи на Д. Буланин (Буланин 1991) и Д. Петканова (Петканова 1992) с подробна библиография по темата. От по-новите и частни изследвания в българската медиевистика ще отбележа публикациите на Й. Москова (Москова 2005, 2006, 2010, 2012, 2013) и Л. Тасева (Тасева 2017). Доколкото контактът на православните славяни с античните традиции не е директен, а минава през византийско посредничество, за осветляване на тази проблематика са важни и трудовете, в които въпросът за влиянието на Класическата древност върху Средновековието е поставен с оглед на византистиката. Вж. Hunger 1978, Кочев 1982.

² Настоящото експозе е част от поредица публикации върху отделни лексико-семантични групи думи в историята на българския език, обединени и диференцирани въз основа на своите предметно-логически връзки по отношение към реалността. На други места вече разгледах тематичните лексикални обединения ‘Човекът и морето’, ‘Комуникациите през Средновековието’, ‘Книжовното дело в *Slavia Orthodoxa*’, ‘Основни юридически концепти в старобългарски език’, ‘Терминология на българската материална култура през Медиевума (златарство, накити и скъпоценни камъни)’. Тези разработки предхождат изготвянето на Тематичен речник на средновековния българския език, в който словният материал ще бъде разположен не в азбучен порядък, а в микроструктури от думи, които назовават реалии, взаимно свързани в действителността. Такова организиране на лексемите по теми, подтеми или по-малки тематични гнезда, ще позволи техните значения да бъдат възприемани не изолирано, както в обикновен тълковен речник, а взаимосвързано, в системата от понятия, покриващи съответния сегмент от обективната реалност, отразявайки по този начин езиковата картина на света в конкретния исторически отрязък от развитието на общественото съзнание. Вж. по-подробно: Илиева 2014, 2014а, 2014б, 2014в, 2015.

³ Списъкът с примери от доказано стб. произведения, запазени в по-късни преписи, на места се допълва с такива от паметници със спорен в науката произход или дори от доказано принадлежащи към други редакции. Това изследователско решение е продиктувано от идеята, че в основата на книжовните наречия в *Slavia orthodoxa* през Средновековието лежи старобългарският език. Навсякъде обаче се указва източникът на всяка дума, което не позволява объркване.

- речевият фонд на някои среднобългарски паметници (по данни на индекси към отделни произведения от Търновската книжовна школа);
- за сравнение свидетелства от съвременния български книжовен език.

Извлеченият от текстове с различна жанрова и хронологична принадлежност материал⁴ ще даде ясна представа за състава на анализираната тематична група, за фиксацията на нейните членове в различните паметници, за разнообразните семантични и парадигматични отношения между тях, ще подпомогне да се разкрие съдържанието на редица важни понятия за средновековното съзнание.⁵

Ексцерпираният от палеославистичните лексикографски трудове словен ресурс, принадлежащ към тематичното обединение 'лексика, свързана с Античността' може да се обхване в няколко подтеми.

Материалът е организиран в речникови статии.

Всяка от тях съдържа заглавка* с означение на типа склонение и граматическия род, енциклопедична бележка, паметниците, в които е регистрирано съответното наименование**, производни, гр. еквивалент.

* Със знак ,/' се отбелязват съществуващите дублетни форми.

** Данните, без претенция за изчерпателност, се дават по два начина – конкретизирано при отделните илюстративни примери и обобщено само за вида текст, от който са ексцерпирани думите без указване на определен паметник, в случаите, когато не се цитира отделно място: *Ев* - извлек от Евангелията, *Ап* - от апостолски текст, *Парим* - от паримиеен, *Хроники* - от хронографски паметник, *Прол* - от Пролога, *Мин* - от *Минеен текст*, *Календ* - от календарни бележки, и т.н.

С ремарка често се означава повсеместно разпространена дума в паметниците.

Част първа

ГЕОПОЛИТИЧЕСКА И ЕТНИЧЕСКА КАРТА НА АНТИЧНИЯ СВЯТ

Чрез библиейските книги и преводната литература средновековният българин научава имената на много страни, градове и народи от Античността. Тук могат да се обособят следните тематични подгрупи:

Наименования на страни, области и населяващите ги народи

Без претенции за пълна ексцерпция на материала от палеославистичните лексикографски справочници по-долу в азбучен порядък изброявам само някои от засвидетелстваните в старобългарските писмени паметници хороними и етноними от геополитическата и етническата карта на античния свят:

Яхана, -**ѧ** ж. Област в Гърция, намираща се на п-ов Пелопонес. *Ап.* Гр. Ἀχαΐα. Произв. **Яханскъ** прил. Ахейски *Ап.*

⁴ Средновековните текстове, които са източник на езиковия материал за нашето изследване, носят изцяло религиозен характер, което определя спецификата на изучавания концепт в тази литература, а именно: наличие на религиозна доминанта, обусловена от особеностите на картината на света на средновековния човек, доколкото цялото културно пространство на това време е подчинено на християнското мировъззрение. Такава тенденциозност се проявява и при възприятието на античното културно наследство, което се обяснява с реалната ситуация в това време, по-точно с типа култура, господстваща в епохата на Средните векове. Вж. Гуревич 2002. .

⁵ Като основен способ за издирване членовете на отделните тематични групи се използва методът на ключовите думи на Елмслев – чрез наименованията на базовите за даденото общество в дадената епоха понятия да се определи както мрежата от подчинените думи, зависещи от тези наименования, така и съществуващата в тази мрежа йерархия. Вж. Елмслев 1962: 136.

Мидна, -ѧ *ж.* Мидия, историческа област в Азия, южно от Каспийско море. Гр. Μηδία. Произв. **Мидн**, -ъ / мидѣне, -ъ *мн.* Мидийци. *Мин Ап Хроники*. Гр. Μηδοί. **Мидьскъ** *прил.* Мидийски. *Хроники*. Гр. Μηδικός.

Μυσία, -ία ж. Мизия, историческа област в северозападна Мала Азия. *Ап.* Γρ. Μυσία Произв. **Μυσн**, -ъ *мн.* Мизи. *Хроники.* Γρ. Μυσοί.

Памфилѣ, -ѣ ж. Памфилия, историческа област в Мала Азия. *Ап Хроники*. Гр. Παμφιλία. Произв. Памфилскѣ / Памфилнскѣ *прил.* Памфилски. *Остр Ап.*

Персѣда, -ы ж. / Персѣна, -ѣ ж. Персія Календ Хроники. Гр. Περσίς. Произв. Персѣдскѣ / Персѣскѣ прил. Персийски Парим Бес Хроники. Гр. Περσικός. Персѣннѣ / Першаннѣ / Перснѣ, -а м. Персиец. Супр ЖК ЧХр Календ Хроники Алекс. Персѣнынѣ, -ѣ ж. Персийка.

Писидия, -ѣ ж. Пизидия, историческа област в Мала Азия. *Ап.* Гр. Πισιδία. Произв. Писидийскѣ *прил.* Пизидийски. Гр. Πισίδιος.

Скѣѡна, -ѡ *ж.* Скития, историческа област, обхващаща Северното Причерноморие. *Микл*. Гр. Σκυθία. Произв. **Скѣѡнскъ прил.** Скитски. *Прол.* **Скѣѡѣне / Скѣѡн**, -ѣ *мн.* Скити, номадски племена на север от Дунава, Черно и Каспийско море. *Мин Пат Прол Диоптра Хроники*. Гр. Σκύθαί **Скѣѡовычѣнь прил.** *Хроники*. **Скѣѡоѡзчычѣнь прил.** *Хроники*.

Финикиѣа, -ѣа *ж.* Финикия, историческа област в Близкия Изток, средище на антична цивилизация, процъфтявала между XV и VI век пр. Хр. Гр. Φοινίκη. Произв. **Финикиѣанѣ**, -ѣѣ *мн.* Финикийци. *Хроники*. **Финикуѣскъ** *прил.* Финикийски. *Хроники*.

Фрѣгѣа, -ѣ ж. Фригия, страна в Мала Азия. *Ап.* Гр. Φρυγία. Произв. **Фрѣгѣнскѣ**
прил. Фригийски *Супр.* Гр. Φρύγιος.

Θράκη, -ια ж. Тракия, историческа област в Централните Балкани. Супр, Гр. Θράκη.

В подгрупата на народностните наименования е интересно да се отбележат възникналите вторично през Средновековието преносни значения на някои етноними, които развиват семантика и на наименования за религиозна принадлежност:

Єлнин, -ъ мн. 1. Гърци. 2. *Прен.* Езичници. Лѣпо же въ вѣмѣ елнномѣ покаратиѣса оучителю вашему Омнроу *Супр.* Понеже юден знаменне просѣтъ, н елнин прѣмждростъ нщѣтъ *Ап* /1Кор1:22/. Жндове да сѣ блазнѣтъ, елнин да смѣѣтъсѣ, а еретичи да ѣзыковолюѣтъ *ГрНазХІв.* Сѣщен въ Єлннѣхъ *Изб1073г.* Гр. Ἑλληνες. Лат. pagani.

Същият пренос се наблюдава и при производните:

Елнынн, -а ж. 1. Гъркия. Супр. 2. Езичница. Жена же вѣ поганынн Мк7:26 Зоґр (в приписка елннн, гр. Ἑλληνίς).

Ёлннскъ *прил.* 1. Гръцки, елински. Ёѣ же написанне написано ...кѣннгамн ёлннскимн ...Лк23:38 *Мар Зоґр Ас Сав.* 2. Езически. Ёлннската жрѣтвы *Мин1096г.* Ёлннската басни *МинПутХІв.* Къльншенсѧ клѣтвамн ёлннскимн *ЕфрКрм.* Яце же не исправленн воудѣуть н по заперешенн ёлннскыхѣ хытростинн не останѣутьсѧ, отѣ ѿѿкве ...да отѣженѣутьсѧ *НовгКрм.*

ЕЛИНСТВО, -а ср. Елинство, езичество. АН ОТЪ ЕЛИНСТВА, РЕКЪШЕ ОТЪ КЪНА ЛЮБО ЕРЕСН
ЕфрКрм.

Вж. също:

Латинне, Латинѣне, -тъ мн. 1. Латинци. 2. Католици. *Крм.* Гр. Λατῖνοι. Произв. **Латиньскъ прил.** 1. Латински. 2. Католически. **Латиньска вѣра. Латиньска ересь ЖК ЖМ Бес.** **Латиньскы нар.** По латински. *Зогр Мар Ас Остр.* Гр. ῥωμαῖοι.

Тук е мястото да отбележа и производното от **Сквѣтъ** отвлечено съществително за назоваване на качество **Сквѣство, -а ср.** 'грубост, просташина, варваризъм в езика', отбелязано от Миклошич в Кръмчата книга⁶.

Наименования на антични градове

Александриѣ, -ѣ ж. Александрия, древен град в Египет. Гр. Ἀλεξάνδρεια. *Супр.* Произв. **Александриьскъ / Александрьскъ прил.** Александрийски *Ас Супр Ап ЖК Ном.* **Прншѣдъшоу ѣмоу отъ александриьска града Супр.** **Александриьннѣ, -а м.** Жител на гр. Александрия. *Ап.*

Аполоннѣ, -ѣ ж. Аполония, град във Витиния. *Супр.* Гр. Ἀπολλονία.

Аспардѣ, -а м. Спарта, полис в Древна Гърция, на полуостров Пелопонес, намиращ се в подножието на планината Тайгет. *Хроники.* Гр. Σπάρτη.

Атиннѣ / Атинны, -тъ ж. Атина, главен град на областта Атика в Древна Гърция. *Ап Хроники.* Гр. Ἀθῆναι. Произв. **Атинѣн, -н / Атинѣне, -тъ мн.** Атиняни. *Супр, Ап.* **Атинѣнскъ прил.** Атински. *Ап.* Срв. също глагола **атикнсаѣн не св.** *Правя по атински обичай, говоря на атически диалект: Твое ли еже атикнсаѣн Изб1073г.*

Делфосѣ, -а м. Делфи, град във Фокида, религиозен център за Древна Гърция (поне от VIII в. пр. Хр.), където се намирало прочутото светилище, оракул на бог Аполон. *Хроники.* Гр. Δελφοί. Произв. **Делфосѣскъ прил.** Делфийски. *Хроники.* Гр. Δελφικός.

Ефесѣ, -а м. Ефес, един от най-важните и древни гръцки градове в Мала Азия, областта Йония. *Супр Остр Ап, ЖМ Ном.* Гр. Ἔφεσος. Произв. **Ефесѣскъ прил.** Ефески. *Супр Ап Ном.* Гр. Ἐφέσιος. **Ефесѣне / Ефешане, -тъ мн.** Жители на гр. Ефес. *Ап.* Гр. Ἐφέσιοι.

Иконнѣ, -ѣ ж. Икония, метрополис на Ликаония, главен град на Фригия. *Ап.* Гр. Ἰκόνιον. Произв. **Иконнѣскъ прил.** Иконийски. *Супр.*

Илиополѣ, -ѣ м. Илиопол, елинистически град във Финикия. *Парим.* Гр. Ἡλιόπολις. Също **Слъньцеградѣ СЗ /Изх1:11/.**

Кархдонѣ, -а м. Картаген, древен град в дн. Тунис, основан през 825/814 г. пр.н.е. от финикийски заселници от Тир, по-късно завладян и разрушен от римляните. *Хроники.* Гр. Καρχηδών. Произв. **Кархдонѣскъ прил.** Картагенски. *Хроники.* Гр. Καρχηδόνιος. **Кархдонѣне, -тъ мн.** Жители на Картаген. *Хроники.* Гр. Καρχηδόνιοι.

Херсонѣ, -а м. Херсон, античен и средновековен град в югозападната част на Кримския п-ов (дн. при гр. Севастопол, Украйна). Гр. Χερσόνησος.

⁶ Срв. образувания в нвб. като *цигания* и *габровицина*, формирани в резултат от развитието в семантичната парадигма на съответните етноними на вторично значение 'носител на пословично качество'.

Κορινθός / **Коринтът**, -а м. Коринт, град в Дорида. Гр. Κόρινθος. Произв. **Коринтський** прил. Коринтски. Прол. Гр. Κορίνθιος **Коринтийн** / **Корентин**, -ин / **Κορινθιανέ**, -ъ мн. Жители на гр. Коринт. Ап. Гр. Κορίνθιοι.

Λακεδαιμόνιον, -а м. Лакедемон или Спарта, полис в Древна Гърция, на полуостров Пелопонес, намиращ се в подножието на планината Тайгет. ПокаянКипр. Гр. Λακεδαίμων

Μίλητος, -а м. Милет, голям и богат йонийски град на малоазийския бряг на устието на р. Меандър. Ап. Бес. Гр. Μίλητος

Μυτιλήνη, -а м. Митилена, главен град на о-в Лезбос. Ап. Календ. Гр. Μυτιλήνη. Произв. **Митиленський** прил. Митиленски. Прол. Гр. Μυτιληναῖος.

Νεάπολις, -а м. Неапол, град в южна Италия. Ап. Гр. Νεὰ πόλις.

Πέργαμος, -а м. Пергам, град в Мизия. Апок. Гр. Πέργαμον. Произв. **Пергамський** прил. Пергамски. Календ.

Πέργη, -ния ж. / **Πέργη** нескл. / **Πέργη**, -а м. / **Πέργη**, -а м. Град в Памфилия. Календ. Гр. Πέργη.

Ῥώμη / **Роумъ**, -а м. Ев. Ап. Супр. ЖК. Ном. Гр. Ῥώμη. Лат. Roma. Произв. **Роумський** прил. Римски. Гр. Ῥωμαῖος. **Римский** нар. По римски. Гр. Ῥωμαῖστί. **Римлянин**, -а м. Римлянин. Ап. Гр. Ὁ Ῥωμαῖος. **Римлянин**, -а ж. Римлянка. Гр. Ἡ Ῥωμαία.

Σάρδις, -ия ж. / **Σαρδία**, -а м. / **Σαρδεις** / **Σαρδεις** нескл. Сарди, главен град на областта Лидия. Апок. Гр. Σάρδεις. Произв. **Сардийский** прил. Сардийски. Апок. Гр. Σαρδιανός.

Συρακούσαι, -ъ м. мн. / **Συρακούσαι**, -ъ ж. мн. / **Συρακούσαι**, -а м. Сиракуза, град в Сицилия. Ап. Гр. Συράκουσαι. Произв. **Сиракузский** прил. Сиракузки. ЖитГрАкр. Гр. Συρακούσιος.

Τάρσος / **Фарсъ** / **Тарсус**, -а м. Тарсос, главен град на областта Киликия. Календ. Ап. Гр. Τάρσος. Произв. **Тарсийн**, -а / **Тарсийн**, -а / **Тарсийн**, -а м. Жител на гр. Тарс. Гр. Ταρσεύς.

Φίλιπποι, -ъ мн. Филипи, град в Македония. Вариант: **Φιλίπποι**, **Φιλίπποι**, **Φιλίπποι** Ап. гр. Φίλιπποι.

Θεσσαλονίκη, -а м. Солун, главен град на областта Тесалия. Супр. Ап. Гр. Θεσσαλονίκη. Произв. **Θεσσαλονικий** прил. Солунски. **Θεσσαλονικий**, -а м. Жител на гр. Солун. Ап. Крм. Гр. Θεσσαλονικεύς. **Θεσσαλονикийн**, -а Жителка на гр. Солун. Календ. Ас. Ап. Също **Θεσσαλονικий** Ап. Произв. **Θεσσαλονикияне**, -ъ / **Θεσσαλονикии**, -ин мн. Жители на гр. Солун. Ап. Календ.

Отделно подразделение в рамките на тематичната подгрупа „**имена на антични градове**“ оформят имената на известни места и обекти в тях. Тук ще отбележа реалиите:

Ἄρειος πάγος — Неправилен превод на гр. Ἄρειος πάγος „Ареопаг“, сиреч Хълм на Арес, намиращ се северозападно от Атинския акропол, където заседавал Съветът на старейшините. По-късно павла на **Ἄρειος πάγος** в Деян 17:19 Ап.

Клиооускауоръ, -а м. МИ. Клиоскавър - улица в Античния Рим, на изток от Монте Палатино, перпендикулярна на дн. Via di S. Gregorio, която отвежда към Константиновата арка. Супр. Гр. Κλίουσκαύρη.

*Колосоусъ, -а м. – Колос, статуя на божество в по-голям от естествения ръст⁷. Произв. Колосоусовъ, -ын прил. Който се отнася до колос. Колосоусова мѣдъ ГрНазТкXIVв. Гр. тоῦ κολλοσοῦ.

Мрѣкорна, -я ж. Тържище, търговско пристанище, пазар. Съвбраша сѧ въ мрѣкорни Евх. Гр. ἐμπόριον. Лат. mercaria.

Парфенеонъ, -а м. Партеон, главният храм на Атинския акропол, посветен на Атина Партенос (Ἀθηνᾶ Παρθένος – Богинята дева), покровителка на град Атина. Отндоша отъ рнгеона нарицаемыи малыи тръгъ до глаголемааго парфенеона Супр. Гр. Παρθενών.

Прѣторни, -на м. / Прѣторна, -я ж. / Прѣторнѣ, -на м. 1. В римските провинции – седалище на римския наместник. Бъннде пилатъ въ прѣторни Супр. 2. Казарма на преторианската кохорта. Бонни же ведоша н вънжтръ на дворъ еже естъ преторъ Мк15:16 Зогр Мар. Варианти: преторъ, прѣторъ, прнторъ, прнтворъ, -а м. Ев Ап Супр. Бъннде въ преторъ Йо19:9 Мар Ас Сав Остр (прнтор Зогр, прнтворъ Ник). В същото значение вж. също стб. вѣщънница, съвѣстьнница, сѣднще, сѣдннще. Взаимозаменяемостта на думите личи по честото им влизане в отношение на текстологически дублети: Нзведн вънь ꙗса въ прѣторнѣ, нже сказыеться соудннще Ник. Ведоша н вънжтръ на дворъ, еже естъ преторъ (в др. соуднще) Мк15-16. Бнде же пакы пилатъ въ соуднннцоу (в Остр преторъ), Йо18:33. Гр. πραιτώριον. Лат. praetorium.

Схоннзма / сгоннзма / схоннзмо, -а ср. Поземлен участък. Н вждеть схоннзмо морское прочнннъ домоу ноудова Соф2:7. Гр. σχοίνισμα.

Фан(оум)ъ, -а м. Езическо светилище, капище. Библия 1499 г. Лат. fanum.

Форъ, -а м. Площад. В съчет. Япнскъ форъ „Апиев площад“. Братни нзндоу въ срѣтенне намъ до апнска фора н трен тавернъ Деян28:15 АпМак АпIII. Лат. forum. В същото значение вж. също стб. коупнннще, -а ср. в съчет. Коупнннще Нраклнѣво „Ираклиев площад“. Ндоуцоу же ёмоу къ коупнннцоу нраклнѣвоу Жит. Тед. Сик. /МинЧетАпр/. Лат. forum.

Названия на обекти от акваторията на Античния свят:

Елнспонтъ, -а м. Хелеспонт (дн. Дарданели), проток между Мраморно и Егейско море. Супр. Гр. Ἑλλήσποντος Произв. Елнспонтъскъ прил. Хелеспонтски, Дарданелски. Супр.

⁷ Най-известният колос е бронзовата статуя на бога на слънцето Хелиос, издигната в пристанището на остров Родос в Егейско море. Издигала се е на височина от около 34 метра (112 фута) и е била една от най-високите статуи в древността. Едно от Седемте чудеса на света. Статуята е дело на Харес от Линдос и е построена в периода между 292 пр.н.е. и 280 пр.н.е.

Нѡакъ, -а м. Остров в Йонийско море. Известен е най-вече като родно място и царство на Одисей, героят от древногръцките епоси „Илиада“ и „Одисея“. *Хроники*. Гр. Ἰθάκη.

Критъ, -а м. Най-големият гръцки остров в Средиземно море, разположен в най-южния край на Гърция. *Ап*. Гр. Κρήτη. Произв. **Критъскъ** прил. Критски. *Ап*. **Критъѣнѣ**, -ъ мн. Жители на о-в Крит. *Ап*. Гр. Κρήσιοι.

Кѹпръ / **кѹпръ**, -а м. гр. Κύπρος *Ап*, *Календ* *Остр*. Произв. **Кѹпръскъ** прил. Кипърски. *Клоц*, *Супр*, *Ап*. Гр. Κύπριος. **Кѹпрѣннѣ**, -а м. Кипърец. *Ап*. Гр. Ὁ Κύπριος.

Патъмъ, -а м. Патмос, о-в в Егейско море. *Ап* *Календ*. Гр. Πάθμος.

Понътъ, -а м. Черно море. *Ап* *Хроники*. Гр. Πόντος. Произв. **Понътъскъ** прил. Понтийски. *Мин* *Крм* *Хроники*. **Понътѣннѣ**, -а м. Понтиец. *Микл*.

Сиклѣнѣ, -ѣ ж. Сицилия, о-в в Средиземно море. *Супр*. Гр. Σικελία.

ТЕРМИНИ И РЕАЛИИ ОТ ОБЩЕСТВЕНО-ПОЛИТИЧЕСКИЯ ЖИВОТ ПРЕЗ

КЛАСИЧЕСКАТА ДРЕВНОСТ

Друга отделна подтема в темата ‘лексика, свързана с Античността’ оформят термините и реалиите от обществено-политическия живот през Класическата древност. Тук се отнасят:

Имена на държавни мъже и владетели:

Авгъстъ, -а м. Август, римски император (27 пр. н. е. - 14 г. сл. н. е.). *Ев* /Лк2:1/. Лат. Gaius Iulius Caesar Octavianus⁸ Augustus.

Адрианъ, -а м. Адриан, римски император (117 - 138 г. сл. н.е.). *Хроники*. Лат. Hadrianus.

Александъръ, -а м. Цар (базилевс) на античното царство Македония и хегемон на Коринтския съюз от 336 г. пр. н. е. до смъртта си в 323 г. пр. н. е. *Хроники* *Алекс*. Гр. Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας.

Амѹлнн, -ѣ м. Амулий, цар на Алба Лонга. *Хроники*. Лат. Amulius.

Антонинъ, -а м. Антонин Каракала, римски император (198-217). *Хроники*. Вж. също **Каракалъ**, -а м.

Аристидъ, -а м. Аристид, атински пълководец (умрял 473 пр. Хр.). *Супр*. Гр. Ἀριστίδης.

Аркаднн, -ѣ м. Аркадий, император на Източната Римска империя (395-408). *Хроники*. Гр. Ἀρκάδιος.

Артаѣрѣѣ, -а м. Персийски цар (465-424 пр. н.е.). Гр. Ἀρταξέρξης. *Хроники*. Произв. **Артаѣрѣѣвъ** прил. Артаксерксов. *Хроники*.

Астнагъ, -а м. Дарий Астиаг, персийски цар, син на Хистасп (521-485 пр.н.е.). *Хроники*. Гр. Ἀστυάγης. Вж. също **Дарнн**.

⁸ Интересен превод на Octavianus като **осмѹроднѣ** ‘роден осми по ред’ откриваме в *Изб1073г*. (СЯС, Микл).

Аврелианъ, -а м. Аврелиан, римски император (септември 270 – септември 275 г.).
Супр. Произв. **Аврелианъ прил.** Аврелианов. *Супр.* Лат. Aurelianus.

Атинодоръ, -а м. Атинодор, съветник на Юлий Цезар. *Хроники.* Гр. Ἀθηνόδωρος.

Вителлий, -а м. Вителлий, римски император (69). *Хроники.* Лат. Vitellius. Произв. **Вителлийъ прил.** Вителиев. *Хроники.*

Брутъ, -а м. Брут, убиецът на Юлий Цезар (ум. 42 г. пр. н.е.). *Хроники.* Гр. Βρούτος. Лат. Brutus. Произв. **Брутовъ прил.** *Хроники.*

Галба, -а м. Галба, римски император (68-69). *Хроники.* Лат. Galba. Произв. **Галбъ прил.** *Хроники.*

Галерий, -а м. Галерий, римски император (305-311). *Хроники.* Лат. Galerius.

Гигий, -а м. Гигий, лидийски цар (ок. 692-654 пр. н.е.). *Хроники.* Гр. Γύγης.

Гликерий, -а м. Гликерий, император на Западната Римска империя (473-474).
Хроники. Гр. Γλυκερίος.

Грацианъ, -а м. Грациан, римски император (375-383). *Супр.* *Хроники.* Лат. Gratianus.
Гратановъ прил. *Хроники.*

Дарий, -а м. Дарий, персийски цар, син на Хистасп (521-485 пр. Хр.). СЗ в ркп. XIVв. /Зх1:1/. Гр. Δαρείος. Вж. също **Дарийъ прил.** *Хроники.*

Деций, -а м. Деций, римски император (249-251). *Хроники.* Лат. Decius.

Диоклетианъ / **Диоклецианъ**, -а м. Диоклетиан, римски император (285-305). *Супр.*
Лат. Diocletianus. Произв. **Диоклетианъ прил.** Диоклецианов. *Супр.*

Домицианъ, -а м. Домициан, римски император (81-96). *Хроники.* Domitianus.
Произв. **Домициановъ прил.** *Хроники.*

Юстинианъ, -а м. Юстиниан, римски император (483-565). *Супр.* Лат. Iustinianus.

Антонин Каракала, -а м. Антонин Каракала, римски император (198-217). *Хроники.* Вж. също **Антонинъ прил.**

Катонъ, -а м. Катон. **Катонъ мн.** Катоновци, знатен римски род. *Хроники.*

Цицеронъ, -а мн. Цицероновци, знатна римска фамилия от висшата класа на гр. Арпинум. Към нея принадлежи Марк Тулий Цицерон, римски държавник, най-прочутият оратор на Рим, адвокат, писател, философ и консул 63 пр.н.е. *Хроники.* Лат. Cicerones. Произв. **Цицеронъ прил.**

Клавдий, -а м. Клавдий, римски император (41-54). *Супр.* Лат. Claudius. Произв. **Клавдийъ прил.** *Хроники.*

Клеопатра, -а ж. Клеопатра, египетска царица (51-31). *Хроники.*

Комодъ, -а м. Комод, римски император (186-192). *Календ.* *Хроники.* Лат. Commodus.

Константинъ, -а м. Константин, римски император (306-337). *Супр.* Лат. Constantinus. Произв. **Константинъ прил.** Константинов. **Константинъ градъ** *Клоц.* *Супр.*

Крезъ, -а м. Крез, лидийски цар (540-546). *Хроники.* Гр. Κροῖσος. Произв. **Крезовъ прил.** *Хроники.*

Ликниин, -та м. Лициний, римски император (308-324). *Супр.* Лат. Licinius. Произв. **Ликнииневъ** прил. Лициниев *Ном.*

Маръкнианъ, -а м. Марциан, римски император (450-457). *Охр 56a15.* Лат. Marcianus. Произв. **Маръкнианъ** прил. Марцианов. *Супр.*

Маџнимнианъ, -а м. Максимиан, римски император (284-305). *Супр, Бес Календ.* Лат. Maximianus.

Мндъ, -а м. Мидас, фригийски цар. *Хроники.* Гр. Μίδας.

Неметоръ, -а м. Неметор, цар на Алба Лонга. *Хроники.* Гр. Νεμέτωρ. Произв. **Неметоровъ** прил. *Хроники.*

Нероѳта, -ѳа м. Нерва, римски император (96-98). *Хроники.*

Неронъ, -а м. Нерон, римски император (37-68). *Календ Хроники..* Лат. Nero, -onis.

Ноѳма, -ѳы м. Нума Помпилий, римски цар (715-673 пр. н. е.). *Хроники.* Вж. **Помбнѳъ**. Лат. Numa.

Ноѳмернианъ, -а м. Нумериан, римски император (283-284). *Календ.* Лат. Numerianus.

Ота, -ѳы м. Ото, римски император (955-983). *Хроники.* Лат. Otto, -onis.

Помбнѳъ, -а м. Нума Помпилий, римски цар (715-673 пр. н. е.). *Хроники.* Вж. **Ноѳма**. Лат. Pompilius

Птолемен, -ѳа м. 1. Птолемей I Сотер, египетски цар (305-283 пр. н. е.). *Хроники.* 2. Птолемей II Филадельф, египетски цар (282-246 пр. н. е.). *Хроники.* Произв. **Птолемевъ** прил. Птолемеев.

Ромъ, -а м. Рем, брат на Ромул, основатели на гр. Рим. *Хроники.* Лат. Remus.

Севнръ, -а м. Септимий Север, римски император (193-211). *Хроники.* Лат. Severus.

Семирамнда, -ѳы ж. Семирамида митична владетелка на Асирия, чийто образ присъства в различни европейски легенди. Σεмираμίς.

Скнпннн, -ѳъ мн. Сципиони, име на най-известния клон на римската патрицианска фамилия Корнелии, свързан с Пуническите войни против Картаген. Най-известен е Публий Корнелий Сципион Африкански (Сципион Старши), консул 205 и 194, военачалник в битка с Ханибал при Зама 203 пр.н.е. *Хроники.* Лат. Scipiones.

Соѳпервъ, -а м. Луций Тарквиний Суперб, римски император (534-510 пр. н. е.). *Хроники.* Лат. Superbus.

Таркнннн, -ѳа м. 1. Луций Тарквиний Стария, римски цар (616-578 пр. н. е.). *Хроники.* 2. Луций Тарквиний Суперб, римски император (534-510 пр. н. е.). *Хроники.* Вж. също **Соѳпервъ**. Произв. **Таркнннѳъ** прил. Тарквиниев.

Тнвернн, -ѳа м. Тиберий, римски император (14-37). Лк3:1 *Мар Ас Остр Ник.* Лат. Tiberius.

Трапанъ, -а м. Траян, римски император (249-251) *Супр.* Лат. Traianus.

Оѳеспаснанъ, -а м. Веспасиан, римски император (79-81) *Бес Хроники.* Лат. Vespasianus.

Оѳалентиннанъ, -а м. Валентиниан, император на Западната Римска империя (364-375). *Хроники.* Лат. Valentinianus.

Оѳалернн, -нѳа м. / **Оѳалернанъ**, -а м. Валериан, римски император (253-260). *Супр.* Лат. Valerianus.

Оуалъ, -а м. Валент, римски император (364-378). *Хроники*. Лат. Valens, -ntis.

Ѓерѣъ, -а м. Ксеркс, персиски цар (486-464 пр. н. е.). *Хроники*.

Онорин, -та м. Хонорий, император на Западната Римска империя (395-423). *Хроники*. Лат. Honorius. Произв.

Както се вижда, в списъка преобладават имена на римски императори, спорадично на източни владетели и древногръцки държавници. Ексерпирани са предимно от хроники, календари, библейски и житийни текстове. Срещат се основно в датировки (Ѣа осми мѣць второго лѣта при дарни бысть слово г҃не къ захарни варахннуоу сыноу СЗ /Зх1:1/ по ркп. от XIVв. Цѣсарьствовавшоу максимнаноу Супр), по-рядко в други контексти (Ягнпа цѣсарь а верникни придоша въ кесарню Ап /Деян25:13/. Тон ли арстндъ н ... н проучни велнчаахъ съ Супр), особено в разказите за гоненията на християните.

Титулатура и наименования на държавни длъжности:

На първо място тук ще спомена термините:

Цѣсарь, -та м. Цезар — титул на Римския император. *Често*. Лат. Caesar.⁹ Тази заемка има добре развито словообразователно гнездо, в което влизат много производни, продуцирани на славянска почва, между които глаголи (цѣсарити, оуцѣсарити, цѣсаревати, цѣсаровати, цѣсарьствовати), относителни прилагателни (цѣсарьскъ, цѣсаревъ), наречие (цѣсарьскы), отвлечени съществителни (цѣсарнѣ, цѣсарьство, цѣсарьствнѣ) и имена на лица (цѣсарнца, съкрат. царь, царнца).

Кесарь, -та м. Вж. цѣсарь. *Ев Ап Супр Ном*. Гр. Καῖσαρ. Произв. Кесаревъ прил. Който принадлежи или се отнася до кесаря.

Облиците цѣсарь и кесарь са един от малкото примери за заемане в приемащия език на една и съща дума (в случая термин от държавническата терминология на Римската империя) по различни пътища — през народния латински, говорен в Балканските провинции (цѣсарь), и през гръцки (кесарь), на което се дължи и различното им звучене.

Неясната етимология на името цѣсарь/ кесарь дава повод за различни предположения относно неговия произход. В своите хроники византийските летописци Георги Амартол и Йоан Малала лансират тезата, че думата произлиза от римския глагол caedo 'режа', визирайки начина, по който се е родил Цезар — със сечение: вынѣша его не урѣва; тѣмъ глѣтьсѣа кесарь ...еже естъ сказанное неспоротоу по ромскому языкоу ГамХрон; кесарь бо глѣтьсѣа роумьскы неспоротоу ЙоМалХрон.

Освен тези основни термини се срещат още следните специални наименования:

Явѣгоустъ, -а м. 2. Август, титла на императорите в Римската империя: По велѣнню повѣдѣтельнаго царя и августѣа мнрьскаго отгы второго Прол. Лат. Augustus.

⁹ Цезар (кесар) е най-високата титла в Рим, а по-късно и в йерархията на средновековните западноевропейски владетели със значение "император". Титлата произлиза от прозвището на римския политик Гай Юлий Цезар (Gaius Julius Caesar), наричан накратко Цезар. Успешната военна и политическа кариера на Цезар го превръща в герой на Древен Рим и дава ново апелативно значение на неговото прозвище (титла).

Антипатъ / антипатъ / αντιпатъ, -а м. Проконсул: Н антипатъ ... повелѣ его съвѣщѣн н по дѣскѣ расплати *ЖитКодр.* Антипаты соутъ *Ап* /Деян19:38/ (в др. ркп. соуды соутъ). Вж. също *Ап* /Деян13:7/. Гр. ἀνθύπατος. Лат. proconsul.¹⁰

Въсец(ѣс)арь, -а м. Велик цар, в преносна употреба, отнесено към Бога (твоего црствѣна славоу *всещарю МинМарт*). Гр. παμβασιλεύς.¹¹

Доксъ / доуксъ, -а м. Началник: Прнде доуксъ отъ Кесарня *Супр.* Тъгда доуксъ повелѣ вестн ѿ въ тѣмьницю *Златоструй XIIв.* Думата е засвидетелствана още в *ХронГам ПатСинXIв., ПролМай.* Лат. Dux, мн. ч. duces.¹²

Нгемонъ, -а м. Управител: Н прѣдаша н понтинскомуу пилатоу нгемону. *Ев* /Мт27:2/ *Мар Ас Остр.* Гр. ἡγεμών. Лат. praefectus civitatis.¹³ Произв. Нгемоновъ *прил.* Който се отнася до управителя: Тъгда вонни нгемоновн прѣнигыше нса на сѣднѣи, събѣраша на нь въса спрѣж *Ев* /Мт27:27/ *Мар Зогр Ас Сав.*

Нпатъ / оупатъ / vпатъ, -а м. Консул: Нпатъ приводнигы вываеъ *ЕфрКрм.* Гр. ὕπατος. Лат. consul¹⁴ Произв. Нпатъскъ *прил.* Отнасящ се до консул, консулски: Нпатъскымы ѳнигымы поунети ‘удостоявам с консулски чин’ *ЖитТеодСтуд.* Нпатниа, -ѿ ж. Консулство, длѣжност на консул. *ЖитГригАгриг.* Лат. Consulatus.¹⁵

Нпатикъ, -а м. Бивш консул: Нмын съ собою нпатника (consularem) *МинЧетФевр* /ЖитПорф/. Гр. Ὑπατικός. Лат. Consularis.¹⁶

Коумсъ / комѣсъ, -а м. Комит: Славнын патрнкни н коумсъ *МинЧетАнр* /ЖитТеодСик/. Лат. Comes, мн. ч. comites.¹⁷

Коурнолъ, -а м. Член на курия — вид магистратска длѣжност. Лат. curialis.¹⁸

¹⁰ Проконсул (лат. proconsul, от pro — вместо и consul — консул) — държавна длѣжност в Древен Рим. Първоначално проконсулт изпълнява военни поръчения извън Рим, а след образуването на провинциите осъществява висша юридическа, административна и военна власт в провинциите (от 27 г. пр.н.е. управлява главно сенатските провинции). Проконсулите обикновено получават пълномощия за една година.

¹¹ С развитието на римската държавност и във връзка с прираста на населението, се осъществява обективна трансформация на властта: титлата василевс (монарх) се сменя с титлата панвасилевс, в смисъл ‘неограничен държавен владетел, самодържец.

¹² Дук е римска титла. Етимологията на латински идва от глагола ducere, т.е. в смисъл на водач, лидер, който да води, да поведе, да заповядва на войската.

¹³ Римски пълномощник в регион, който (още) не е отделен в самостоятелна провинция. Такъв например е Пилат Понтийски, префектът на Юдея.

¹⁴ Консул е най-висшата избираема длѣжност по време на Римската република в древен Рим. Длѣжността на консула е колегиална, т.е. консулите са винаги двама, като се избират всяка година. Консулите притежават най-висшата гражданска и военна власт. Набират легиони и ги оглавяват, свикват Сената и комициите, председателстват ги, назначават диктатори и т.н. При извънредни ситуации сената дава на консулите наограничени пълномощия. След изкаран мандат като консули, те получават правото да управляват някоя провинция и званието проконсул.

¹⁵ В римската система за летоброене годините се означават с имената на консула за дадената година (наричали се *consules ordinarii*). Срв.: царствоующеу тнверну въ рнлѣ ...съвѣтъ дѣющеу роуфиноу, където лат. consulatus ‘консулство, длѣжност на консул’ е преведено със слав. еквивалент съвѣтъ (‘при консулстването на Руфин’, лат. consulatu Rufini).

¹⁶ Бивш консул, заместник на императора, управител на провинция.

¹⁷ Комит - титла в Древен Рим. На латински означава ‘придружител’, от cum ‘с’ и ire ‘ходя’. От ранния Принципат най-близките приятели на императора са наричани *comes* (*comites principis*). Император Адриан назначава за *comes* и сенатори, които го съветват и по-късно получават важни позиции в правните и финансови институции и войската. През III и IV век това е висока офицерска титла. Те са над *duces* и са подчинени на *magister militum*.

Магнстрннъ, -а м. Магистрат. *Сунр.* Гр. μαγιστριανός. Лат. magistratus (букв. ‘началство’).¹⁹

Мѣстовластьць, -а м. Топарх: О авгарѣ мѣстовластьцьѣ града едеска *ХронГам.* Гр. τοπάρχος.²⁰ Произв. **Мѣстовладыѣствовати**, -оуѣж, -оуѣши *несв.* Управлявам в качеството на топарх: **Принде** же въ аспардѣ градѣ еладескѣ, царствоуемѣ, снрѣѣмъ мѣстовладыѣствоуемѣ **Менелеемѣ** *ХронЙоМал.* Гр. топархέω.

Палатннъ, -а м. Високопоставен чиновник, придворен. *Сунр.* Лат. Palatinus.

Патрннн, -ниа / **патрннъ**, -а м. Патриций. *Сунр ЖК.* Гр. πατρικίος. Лат. patricius.²¹ Произв. **Патракѣевъ** *прил.* Който се отнася до патриций, патрициански: **Патракѣевъ** **уннъ** ‘патрицианско достойнство’ (нже н **патракѣевъ**мъ **нпатъскымъ** **поуѣщенъ** **вистъ** **уннъ**мъ *ЖитТеодСтуд*). Също **патрнннскъ** *прил.* □же па□е слав□ **всакѣ** **патр**□кѣ□скѣ□□, гр. ὑπὲρ κλέος πᾶν γένων πατρικίων *ПролМай* (според друг превод па□е славы **всѣ** коего рода **ште**□скааго•).

За ‘римски благородник’ в славянските преводи се използва и домашният термин **коларннъ**: **Цѣсарѣ** оуалѣ **прнзѣва** дѣва **коларнна** **нма** **едномоу** **сатоуорннъ**, а **дроугомоу** **оуикторѣ**. *Сунр.*

Прннкнѣѣ / **прнннѣѣ**, -а м. Принцепс (пръв сред равни). *Сунр.* Лат. princeps senatus.²²

Рнксъ, -а м. Цар: **Маркннъ** **рнксъ** **роуемскъ** *ХронЙоМал.* Гр. ῥήξ. Лат. rex.

¹⁸ Курия – първоначално с този термин се обозначават обединенията от няколко патрициански рода. Древната политическа система в Древен Рим предвижда разделянето на целия народ на три триби (племена), всяка от които се състои от по 10 курии (родови обединения). Начело на всяка курия стои избран курион, тя има общо землище, общи светини и празници, общо място за събрания, наричано също курия. През периода на утвърждаване на римската държава куриите имат важно административно, политическо и военно значение: в тях се провеждат изборите и се извършва наборът на войската. Впоследствие изгубват тази си роля и запазват някои религиозни функции, както и формалното право да дават на магистратите военни пълномощия. По време на Римската Република терминът курия се употребява най-вече за обозначаване сградата, в която заседава Римският Сенат.

¹⁹ Магистратът е изборно длъжностно лице, член на основния институт на римската държавност, наречен Магистратура. Римските магистрати и магистратура са стожер на властта, както и гарант обезпечаваш нормалното функциониране на правовия ред, вътрешната и външна сигурност на Рим (включително и най-вече посредством магистратските длъжности и магистратура в римската армия).

²⁰ Топарх (местен началник) *от* гр. τόπος — местност, място, област + ἀρχή — началство, правителство) — (в Източната Римска империя) управител на топархия - независима или полузависима погранична област. За такива топархии се споменава в Библията (Дан. 3:2; 1Мак. 11:28) и във византийски източници.

²¹ Патрициите (от лат. *pater* — баща, т. е. „потомци на бащите“) са представители на аристократичното съсловие в Древен Рим. Към патрициите се числи само родовата аристокрация, чиито предци някога влизали в състава на царския сенат.

²² Принцепсът е най-възрастният сенатор. Неговото име се вписва на първо място в списъка на сенаторите и той има функцията на председател на Сената. Има правото пръв да се изкаже пред Сената и да постави пред него проблем за обсъждане. Званието носи много голям престиж на притежаващия го. Длъжността *принцепс* не е доживотна. Той се избира на всеки 5 години от сенаторите патриции. Трябва да има безукорно политическо минало и да е уважаван от останалите сенатори. Сред неговите права и задължения влизат: да представлява Сената при среща с представители на чужди страни; Да пише от името на Сената писма и официални съобщения; да решава дневния ред в Сената. След падането на Римската република, принцепс е Римският император.

Севастъ, -а м. Титла на императорите в Източната римска империя. Гр. Σεβαστός.²³
Лат. Augustus. Произв. **Севастин** прил. Августов. Ан. **Севастовъ** прил. Августов. Ан.

Сѹ҃нѣклнтъ, -а м. Сенатор. Ан (като cognomen). Гр. συγκλητικός. Лат. senator.²⁴

Трнво҃унъ, -а м. Трибун. Тлѣннї трвоун комт сан Прол. Произв. **Трнво҃унскъ** прил. Отнасящ се до трибун. Прол. Лат. tribunus.²⁵

Наименования на военни чинове

Кенѣтоурнонъ, -а м. Стотник. Ев Сунр. Лат. Centurio.²⁶

Спаѣаръ, -а м. Лична охрана. Сунр. Гр. спаθάριος. Лат. miles praetorianus.²⁷

Стратигъ, -а м. Военачалник. Ев Ан Сунр. Гр. στρατηγός.²⁸

Стратнлатъ, -а м. Войвода (като cognomen) Календ Ан. Гр. στρατηλάτης.

Интересна находка представлява Сунр 136, 25, където заетият от гр. термин **епархъ** се среща като преводно съответствие на гр. ἵππαρχος (ἵπλος ‘кон, мн.ч. конница’ + ἄρχω

²³ В Източната римска империя първоначално титлата севаст се носи само от императорите и отговаря на латинското Augustus. При византийския император Алексей I Комнин (1081-1118) нейното значение е разширено. Тя е дадена на брата на императора Никифор, велик друнгарий на флота, и на други приближени на императора. През XII век тази титла започва да се раздава на все по-широк кръг от лица и се превръща в почетно звание на цяло съсловие от благородници.

²⁴ Член на Сената или Съвета на старейшините – един от висшите държавни органи в древен Рим. Нито един законопроект не постъпва за разглеждане в Народното събрание, ако преди това не е обсъден от Сената. Но дори закон, приет от Народното събрание, влиза в сила, само след одобряването му от Сената. Така Сената се явява контролиращ по отношение на Народното събрание и води дейността му в исканото от него направление.

²⁵ Трибун е длъжност в Древен Рим. Има два вида трибуни. Военен трибун, лат. tribunus militum, е командна длъжност в римския легион. В епохата на Републиката военният трибун командва легион. В епохата на Империята във всеки легион има по един военен трибун от сенаторите (втори по старшинство в легиона след легатите) и пет — от съсловието на конниците.

Народните трибуни (лат. tribunus plebis, букв. плебейски трибун) са длъжностни лица, (от 490 пр.н.е.) ежегодно избирани от плебса (обикновените граждани) на събранията по триби (административна и териториална единица в Рим). Длъжността народен трибун е въведена, за да се защитят правата на плебса от произвола на магистратите, избирани сред патрициите.

Трибуните имат право да налагат вето върху разпорежданията или постановленията на всички магистрати (освен диктатора и цензора) и сената, да арестуват и наказват с глоба магистрати (освен диктатора) и обикновените граждани, да свикват събрания на плебеите, заседания на трибутните комиции (събрания на всички граждани по териториални окръзи - триби) и сената и да ги председателстват, да издават едикти и да предлагат законопроекти.

²⁶ Командир на центурия. Центурията е най-малкото подразделение на римския легион от 100 души (в различните епохи броят на воините варираше от 60 до 100). Думата произлиза от лат. centum, което означава **стотица**.

²⁷ Преторианците (лат. praetoriani) са личната гвардия на римските императори. Тази отбрана войска е образувана от съществуващите през републиканско време отряди лични телохранители при щаба на всеки военачалник. Впоследствие за поддържането на реда в Италия и най-вече в Рим по време на гражданските войни, император Август създава 9 кохорти преторианска гвардия (cohortes praetoriani), под командването на преториански префект (praefectus praetorio), с обща численост 4 500 души. По-късно броят им е увеличен на 14 кохорти.

²⁸ Стратезите в древна Гърция са предводители на войската на полиса. В древна Атина народното събрание избира десет стратези, които по време на война се редуват да командват бойните действия, като всеки стратег е предводител за един ден.

‘ръководя’), еквивалент на лат. *magistratus praefectus equitum*²⁹, при все че по външен облик отговаря на близкочвучното *ἐπαρχος* (букв. ‘който стои начело, ръководи’, от *ἐπί* + *ἀρχω*), съответстващо на лат. *praetor*.³⁰ Срв. пак в *Сунр 202, 16* производното прилагателно *ἐπαρχικός* гр. тоѭ *πραιτόρος*, лат. *praetoris*: *ἐπαρχικός* санѭ, както и превода в Златоструя на *ἐπαρχος* в значението ‘претор’ посредством семантичния транспозит *сѣднн* (по данни на Микл). Налице е паронимно объркване на два близкочвучни термина в гръцки.

Освен разгледаните по-горе специални наименования на различни държавни и обществени длъжности, ще спомена и следните реалии:

Дниоснн, -на м. Обществен служител, зачисляван към висшите магистрати. **Дниоснн** же **стоѣше** **дрѣжа** **коѹмнѣ** **жрѣтвѣнын** *Сунр*. Лат. *Servus publicus*.

Дниот(нн)ѣ, -а м., стб. еквивалент **Народѣннѣ, -а м.** Частно лице, което не заема държавна длъжност, член на Народното събрание: **Поставленѣ** же **бы** **наѣѣненн** **отѣ** **дниотѣ**, **паче** же **дниотн**, **рекѣше** **народѣннѣ**, **пача** **сѣ** **въ** **оѹмѣ** **кѹмнѣ** **н** **вѣлнѹмнѣ** *Изб1073г.* **Отѣ** **дниотѣ**, **рекше** **отѣ** **родѣннѣ** **поставнѣ** **ѣпѣомѣ** *НиконПанд.* **Поставленѣ** **ѣпѣмѣ** **народѣннѣ** (в др. ркп. **дниотѣ**). Гр. *δημότης*.

Народѣ, -а м. Народно събрание. Гр. *δῆμος*³¹: **Н** **на** **высоцѣ** **прѣстоѣ** **сѣдѣ** **къ** **народоѹ** **глаше** (гр. *ἐδημηγόρει*) *ХронГАм.*

²⁹ Префект (от лат глагол *praeficere* “стоя начело“, “ръководител”) означава в общия смисъл на думата ръководен представител. В Римската империя за префект се назначава лице, натоварено от определен магистрат или от императора с дадена задача при управлението или военното ръководство.

Префекти от римското сенаторско съсловие:

Praefectus urbi - сенатор с висок ранг, формален заместник на императора за град Рим и комендант на *Cohortes urbanae* (градските войски, градския гарнизон). В Късната античност длъжността “градски префект” е сред най-високите в Рим или Константинопол.

Praefectus aeraris Saturni - двама сенатори, които управляват държавната хазна.

Praefectus frumenti dandi - двама бивши претори, натоварени с разпределянето на безплатните храни в Рим.

Префекти от съсловието на конниците:

Praefectus praetorio - Преториански префект (отговарящ за преторианската гвардия). В Късната античност длъжността била преобразувана в отговорник/глава на гражданското опълчение.

Praefectus vigilum - Комендант на *Vigiles Urbani* – нощна стража, играеща роля и на пожарна в Рим.

Praefectus civitatis - Римски пълномощник в регион, който (още) не е отделен в самостоятелна провинция. Такъв например е бил Пилат Понтийски, префектът на Юдея.

Praefectus Castrorum - Комендант на лагер на римски легион, който като правило се издига сред центурионите.

Praefectus classis - Командващ една от римските флоти.

Praefectus equitum - Командващ кавалерията.

³⁰ Претор, лат. *praetor* - държавна длъжност в древен Рим. В хода на историческото развитие на древен Рим съдържанието и функциите на тази длъжност се променят. В периода на ранната Римска република *претори* се наричат две висши институции — (консули и диктатори). През 367 г. пр. Хр., по времето на Законите на Лициний и Секстий (*leges Licinia Sextiae*), върховното длъжностно лице започва да се нарича консул, а терминът “претор” означава следващата в йерархията длъжност. В компетенциите на преторите влиза градското правосъдие по гражданските дела. На претора принадлежи висшата власт в отсъствието на консула. Претори се избират всяка година.

³¹ В древна Гърция – свободното население, което има граждански права, в отличие от робите и други категории от непълноправното население.

Извън пряката употреба в средновековните текстове на различни термини и реалии от областта на общественно-политическата система на държавните формирования през класическата древност, има и редица примери за ретерминологизация и преосмисляне на някои от най-важните специални наименования в тази сфера. Когато говорим за рефлексията на античните културни стереотипи в средновековната теология, не можем да отменим, например, опозициите *господар – роб* и *свобода*³² – *робство*³³, ключови за системата от понятия, дефиниращи робовладелството – социално-икономическия строй, в който се намирали древните общества по времето на възникване на юдаизма и ранното християнство.

На много места в книжнината думите от тези словообразователни гнезда се употребяват в своето буквално значение:

Бѣ рабѣ соущаа акы своа члвда любнѣа н оуныа мнлоуѣа, н старыа свободы съподобнѣа, пнщѣ нмѣ до съмрътн дающа *Сб1076г.* Свободнѣа свободныа же отъ свонхѣ гднн рабы прѣдѣ трѣмн послонхы таковыа члстн въспрнматн заповѣдаемѣ *ЕфрКрм.* Яце продастьсѣ тебѣ братѣ твоѣ еврѣаннѣа, да тн работаетѣ шесть лѣтъ, седмоѣ же да отъпоустннн свобода. Рабѣ гдннн своего конѣста *ПандАнтХIV.*

Като богословски термини, възникнали в резултат на метафорична преносна употреба, същите запазват съответната културно-историческа конотация, извън която не биха могли да бъдат пълноценно схванати. Да вземем, например, термина *рабѣ* от свещената история. Както е известно, робите са били основната производителна сила в робовладелския строй. Те нямали статут на личности, защото били зависими и напълно обезправени. Римският писател Плиний Стари ги определя като “говорещи оръдия на труда”. Отразявайки тези общественно-икономически отношения, Свещеното Писание, а оттам и цялата по-сетнешна патристична литература ги пренася в религиозната сфера и представя Адамовото потомство като доброволно продало свободата си на сатаната и по свое желание попаднало под робството на греха. Смисълът на Христовото изкупление е в това, че Божият Син дал Себе Си откуп за греха и освободил човека от робията на дявола. Самоизживяването на вярващите като раби Божи не противоречи на казаното. В този случай *раб Божи* визира безусловното предаване на човека под благото иго и святата воля на неговия Бог – Господ³⁴ като инструмент за достойна употреба в знак на дълбоко смирение и надмощване на погибелната гордост. Оттук именно се развива вторичната употреба на целия този ред съотносителни помежду си термини чрез поставянето им в ново контекстуално обкръжение на думи, означаващи понятия от духовен порядък:

Цѣлною коупленн есмь отъ работы вражыа во свободу хвоу, свобода во естъ хва въра праваа, дѣла блгоуестнвыа, а дьявола работа грѣсн; хотѣн оубо ...везаконнааго сего дѣланнн свободу оулоучннн ... малоѣдѣннемѣ н млтвож ... оудовѣ свободнѣа

³² В стб. език към това словообразователно гнездо можем да отбележим следните думи: *свобода* – *свободнѣа* – *свободнѣннѣа* ‘свободен човек’; *свобода* ‘състояние на свободен човек’, *свобождѣннѣа* ‘освобождение от робство’. Ще спомена също и словосъчетанията *поустннн* / *отъпоустннн* / *нспоустннн* *свобода* и *датн* *свободоу* ‘пускам на свобода, освобождавам от робство’.

³³ В стб. език към това словообразователно гнездо можем да отбележим следните думи: *рабѣ*, *раба* ‘роб, робиня’, *работѣ* ‘робство’, *работѣа* ‘в робство съм, поробен съм’, *работнѣа* ‘поробвам’, *работнѣа* ‘отнасящ се до робство, намиращ се в робство’.

³⁴ Името *Господ* изразява именно отношението на вярващите към Бога като към Върховен Господар на техния живот.

ПандАнтХІв. Истинна свободна въ; още нѣсте свободни сѣ зѣловни, то въ цркви не вълазѣте чѣстѣи *Изб1073г*. Дрѣвнѣи кѣтѣи рожѣствѣи тѣи свободнѣи сѣи н сѣи мѣртѣи горѣкаго осѣужденѣи *Мин1097г*. Яше во сынѣ въ свободнѣ, въ истинѣи свободѣ вѣдѣте *Йо8:36 Остр*. Ово естѣ тѣмѣно н рабѣтно, н страстѣно, а дрѣугѣе свѣтѣло, н свободѣно н расыпѣи страстѣи *ГрНазХІв*.

Оттук и предобразното, символно значение на тези исторически реалии: Образъ же закону н блѣдатѣи агарѣ н сарра, рабѣтнаа агарѣ н свободѣнаа сарра *Сб.1414г*. Характерно е използването им в двояк алегоричен контекст, чийто смисъл се осъществява във взаимодействието между буквалното съдържание и иносказанието:

Никынже рабѣ не можѣтъ дѣвѣи господѣи рабѣтѣи *Лк16:13 Остр*. Ниже во кѣто одолѣваемѣ естѣ, томоу н рабѣтѣи естѣ *ПандАнтХІв*. Нѣстѣ рабѣи волѣи господѣи своѣи *Йо15:20 Остр*. Нѣстѣ рабѣи ни свободѣ...вѣи во едно есѣи *ЖитКодр*.

В резултат на преосмислянето възникват и нови опозиции като противопоставянето рабѣ — сынѣ в сотириологията, според която изкупените по заслугите на Божия Син човечи от робството на сатаната получават правото да бъдат вече не раби, а синове Божи (*Гал4:2*) и да наследят Небесното царство.³⁵

Неразривно свързан с понятието ‘свобода’, гр. ἐλευθερία, лат. libertas, е и друг централен термин от социално-политическата система на античната демокрация – гр. πολίτης, лат. civis, стб. гражданинѣ. Пълноправни граждани с дял в управлението на полиса³⁶ чрез участието си в заседанията на Народното събрание, гр. ἐκκλησία, са могли да бъдат само свободни хора. Огледална проекция на тези обществени отношения виждаме в светоотеческото учение за civitas Dei, начело на която по подобие на демократичните антични общества стои в качеството на върховен василевс, съдия и жрец сам Богочовекът Иисус Христос. Членове на Църквата, възприемана като ἐκκλησία ‘събрание на Божия народ’ (стб. еклесѣи, съборѣи или нѣборѣи *ЕфрКрм*, *МинЧетФевр* (*ЖитАвкс*) – висш орган на християнската държава на духа, могат да бъдат само освободените в тайнството кръщение от първородния грях, чрез който човечеството приема доброволно робството на сатаната. Всеки един член на християнската общност, доколкото тя се възприема като „небе на земята”, е нѣсѣи гражданинѣ (*ПандАнтХІв*), гр. οὐρανοπολίτης ‘гражданин на Небесното царство’, civis civitatis Dei. А целият социум вярващи помежду си са равноправни съграждани (съграждѣи) на това царство.

В организацията на християнската държава на духа, разбира се, може лесно да се разпознае и регулиращият орган на древногръцкото βουλή или Римския Сенат – в лицето на Синклита висши духовници. Безспорно има и същностни различия. Докато античният полис е обединение на основата на териториална общност между своите

³⁵ Според античното право робите нямат право на собственост и наследство.

³⁶ Полисът (на старогръцки: πόλις), античният град-държава в Древна Гърция, възниква като общност на свободните жители (гражданите) от градските и селските територии през VIII–VI в. пр.н.е. В ранната епоха начело на полиса стои василевс, който е едновременно и военен вожд, и висш съдия, и върховен жрец. По всички по-важни въпроси василевсите се съветват със старейшините на видните семейства, които образуват съвет (буле). За утвърждаване на заповедите, постановленията или решенията на съвета, а така също и за обсъждане на по-важните държавни въпроси е свиквана „еклесия“ — народно събрание от всички възрастни мъже. Мненията по поставените въпроси често се изразяват с обикновени викове — „да“ или „не“. Старейшините са и съдии, които се произнасят според обичайното право.

членове, *civitas Dei* е обединение, основано на общност във вероизповеданието. И докато в древногръцката еклесия влизат единствено свободните възрастни мъже на общността, в Църквата членуват и мъже, и жени, и млади и стари, и независими, и роби, стига всички те да са освободени от робството на сатаната (Гал3:28).

Освен демократичния в античността са известни и други модели на държавно управление, например тиранията, гр. τυραννίς.³⁷ В прякото им и първично неутрално според аксиологическата си натовареност значение термините *тиран* и *тирания*, стб. *мжунтьелъ*, *мжунтьелство* виждаме в контексти като:

И посла навѣхѣдоносѣрь цѣрь събратн всѣхъ нпаты и воеводы, и мѣстныя князѣ, и владыкы, и мѣстныя Дан3:2. При мѣстныя мжунтьелъ лнхнннѣвъ *УстКрм*; мнози мѣстныя държатъ землю *ПовВрЛ*. Вж. още Прем12:14.

Τύραννος, лат. tyrannus, стб. *тиранныъ*, *мжунтьелъ*, в средновековните текстове обаче е наричан иносказателно и дяволът, който също като древногръцките тирани получава властта си над човека незаконно — не по наследство, а насилствено и вероломно — пренос, в който ясно прозира наложилата се с времето пейоративна семантика на думата. И както законно овластените земни царе получават името си по аналогия с Небесния цар, така и упражняващите несправедливо власт управници се наричат тирани, стб. *тиранны* или *мжунтьелъ*, по външното си сходство и вътрешната си духовна връзка със своя първообраз — върховния тиранин сатаната. Наистина забележителен е ментализираният превод на този специфичен термин на славянски език, който заедно с типичното контекстуално окръжение на думата от признакови определения като *лютьъ*, *властолюбъць* и имена на действия като *разорити*, *погоубити* (*лютьъ мжунтьелъ велъхъ градъ* и *высокъ прѣмъкъ въсхъ ѣхъ разоритъ* *ПандАнтХІв*. *Властолюбъць мжунтьелъ* *ЕфрКрм*) пресъздава великолепно отрицателната ценностна ангажираност на онаследеното от древността понятие с цялата пълнота на гравитиращите около семантичния му център смисли.

Ретерминологизират се и придобиват ново богословско значение и други термини, назоваващи реалии от общественно-политическия живот през Античността. Например, λειτουργία в Класическата древност се наричали различни обществени повинности, които богатите атински граждани, притежаващи имущество на стойност над три таланта, изпълнявали на свои разходи (χορηγία³⁸, τριηραρχία³⁹, γυνασιαρχία⁴⁰, λαμπδαρχία, ἐστίασις⁴¹). В християнско време същият термин, стб. *лнтоуѣгнѣ*, *слоужьба*, означава ‘обществено богослужение’. В Древна Гърция с термина Демииург, δημιουργός

³⁷ Важна роля във формирането на древногръцките държави има ранната гръцка тирания (ср. на VII – ср. на V в. пр. Хр.). Тя е общогръцко явление, като единствено Спарта се слави като полис – ἡ τυραννευτός (без тиран). „Тиран” е наричан всеки, притежаващ върховна власт, един вид, синоним на „цар”. Понятието първоначално няма негативния смисъл, който придобива по-късно. Тиранията е преходен етап от аристократично към демократично управление. Към VIII в. пр. Хр. в повечето полиси функционират аристократични режими, зад които стоят едрите земевладелци. Това настройва срещу тях останалите слоеве на обществото. Тираниите използват недоволството и като водачи на демоса се добират до властта, установявайки еднолични режими. Ето защо тиран става синоним на владетел, който получава властта си незаконно — не по наследство или след избори.

³⁸ Плащане на разходи по уреждането и екипирането на хор за Ленеиските или Панатенейските празненства.

³⁹ Плащане на разходи по построяването и екипирането на триера (тригребен кораб).

⁴⁰ Плащане на разходи по организацията на атлетически състезания.

⁴¹ Плащане на разходи по организирането на обществено угощение.

(съставен от $\delta\eta\mu\omicron\varsigma$, ‘народ’ и $\epsilon\rho\omega\nu$, ‘дело’ — буквално ‘този, който извършва някакво народно дело’, ‘майстор, изобретател, творец’) се означавал всеки един представител на занаятчийското съсловие. Впоследствие в идеалистическата си философия Платон употребява понятието в преносно значение ‘изобретател, архитект, майстор на Вселената’. В християнската теология с названието Демиург започнало да се обозначава Второто Лице на Пресв. Троица — съзидателния, творчески Божествен Логос, чрез Когото се осъществило сътворението на мирозданието.⁴² ‘Επίσκοποι, букв. ‘наблюдатели, супервайзъри’ в античния свят са се наричали поставените да надзирават изпълнението на едно или друго обществено дело граждани. Като църковен термин *епископ*, стб. *епископъ*, назовава висше християнско духовно лице, осъществяващо основното духовно и административно ръководство на поверената му епархия, лат. *provincia*.

Във връзка с това ще отбележим и термините $\mu\eta\tau\rho\acute{o}\lambda\omicron\iota\varsigma$ (от $\mu\acute{\eta}\tau\eta\rho$ ‘майка’ + $\acute{\rho}\acute{o}\lambda\iota\varsigma$ ‘град’) ‘метрополия’ и $\kappa\omicron\lambda\omega\nu\acute{\iota}\alpha$ ‘колония’, използвани в Античността при описание на взаимоотношенията между града-майка и основаните от него диаспори. През елинистическия и римския период думата $\mu\eta\tau\rho\acute{o}\lambda\omicron\iota\varsigma$ започва да означава ‘главен град на провинция, седалище на гражданското управление’. В църковно-административната терминология същата се употребява за назоваване седалището на старшия архиерей (митрополит, съответно метрополия), на който се подчиняват районните (епархийски) църковни свещеници.

И така, доколкото всяка религиозна доктрина, в частност юдаизмът, а след него и християнството, възприема редица свои основни концепти от различни страни на обществената система, в която възниква и се развива, на предходните страници се опитах да докажа заимстването на модела на античната държавност в структурата на Църквата както като таинствено-благодатно Богочовешко обединение, така и като административна организация, проследявайки въвеждането и преосмислянето на някои от централните социално-политически понятия на Античността в юдео-християнската традиция и поставяйки редица кардинални въпроси като този как религиозното учение се съотнася с обществената мисъл на Класическата древност — дали използваните понятия и идейни схеми са директно заети, или е била необходима тяхната трансформация при включването им в цялостната система на теологията.

Представянето на развитието и християнската рецепция на тези понятия би дало важни податки по споменатите въпроси, още повече че редица от разгледаните термини заемат ключово място в християнското богословие в областите на христологията, еклесиологията, етиката, сотириологията и каноническото право и са свързани с базисни разбирания на съвременността, които са наследедени още от Античността, но пречупени през призмата на християнството, като например схващанията за свобода, равенство, държава и демокрация.

Следва

Съкращения на цитирани средновековни паметници и текстове

Алекс	Повест за Александър Македонски (Александрия) по ркп.от XVв.
Ап	Апостол
Ас	Асеманиево евангелие (от втората половина на X или XI век)
Бес	Беседи на Папа Григорий Двоеслов върху Евангелието (ркп. от

⁴² Вж. в ИоЕБ стб. калки на гр. $\delta\eta\mu\iota\omicron\upsilon\rho\acute{o}\varsigma$ ‘Демиург’ (по отношение на Бог) - *народосътворителъ*, -*та м.* и *народотворецъ*, -*а м.* Произв. *Народотворчѣньъ прил.* Демиургов. Гр. $\delta\eta\mu\iota\omicron\upsilon\rho\acute{o}\iota\kappa\acute{o}\varsigma$.

	XVIIв.)
<i>ГрНазXIв.</i>	Тринадесет слова на Григорий Назиански по ркп. от XIв.
<i>ГрНазТкXIVв.</i>	16 слова на Григорий Назиански с тълкования по ркп. от XIVв.
<i>Диоптра</i>	Диоптра Филипова или Духовно огледало по ркп. от XVв.
<i>ЕфрКрм</i>	Ефремовска кръмчая (ок. 1100г.)
<i>ЖК</i>	Житие на Кирил (ркп.от XVв.)
<i>ЖМ</i>	Житие на Методий (ркп. от XII-XIIIв.)
<i>ЖитАвкс</i>	Житие на Авксентий в Миней-Чети за м. февруари (ркп. от XVв.)
<i>ЖитКодр</i>	Житие на Кодрат (ркп. от XIв.)
<i>ЖитПорф</i>	Житие на мчк. Порфирий в Миней-Чети за м. февруари (ркп. от XVв.)
<i>ЖитТеодСик</i>	Житие на Теодор Сикейски в Миней-Чети за м. април (ркп. от XVIв.)
<i>ЖитТеодСтуд</i>	Житие на Теодор Студит (ркп. от XIIIв.)
<i>ЗлатоструйXII в.</i>	Златоструй (ркп. от XIIв.)
<i>Зогр</i>	Зографско евангелие (ркп.Хв.)
<i>Изб1073г.</i>	Симеонов изборник по Светославовия препис от 1073г.
<i>ИоЕБ</i>	Богословие на Йоан Екзарх (ркп. до 1200г.)
<i>Календ</i>	Календарни бележки
<i>Мар</i>	Мариинско четириевангелие (ркп.от Хв.)
<i>Мин</i>	Минеев състав
<i>МинПутXIв.</i>	Путятин миней (ркп. от XIв.)
<i>Мин1096г.</i>	Служебен миней за м. октоври (ркп. от 1096г.)
<i>Мин1097г.</i>	Служебен миней за м. ноември (ркп. от 1097г.)
<i>МинЧетАпр</i>	Миней-чети за м. април
<i>МинЧетФевр</i>	Миней-чети за м. февруари
<i>НиконПанд</i>	Пандекти на Никон Черногорец (ркп. XIVв.)
<i>НовгКрм</i>	Новгородска кръмча (1280г.)
<i>Ном</i>	Номоканон (ркп. XVIв.)
<i>Остр</i>	Остромирово евангелие (ркп. XIв.)
<i>ПандАнтXIв.</i>	Пандекти на Антиох (ркп. от XIв.)
<i>Парим</i>	Паримейник
<i>ПатСинXIв.</i>	Синайски патерик (ркп. от XIв.)
<i>ПокаянКипр</i>	Покаяние на Киприян (сб. от XIVв.)
<i>ПовВрЛ</i>	Повест за изминалите години (ркп. от XVв.)
<i>Прол</i>	Пролог
<i>ПролМай</i>	Пролог за м. май (ркп. от XIVв.)
<i>Пчела</i>	Пчела — мъдри изречения от Евангелието и Апостола и разум от свв. Отци и от външните философи
<i>Сав</i>	Савина книга (ркп. X-XIв.)
<i>Сб1076г.</i>	Симеонов сборник по препис от 1076г.
<i>Сб.1414г.</i>	Сборник със смесено съдържание по ркп. от 1414г.
<i>СЗ</i>	Стар Завет
<i>Супр</i>	Супрасълски / Ретков сборник (ркп. XIв.)
<i>УстКрм</i>	Устюжка кръмча (Румянцевски музей)
<i>ХронГАм</i>	Хроника на Георги Амартол (ркп. от XIV-XVв.)
<i>ХронЙоМал</i>	Хроника на Йоан Малала (ркп. от XIVв.)

ЧХр

Сказание за буквите от Черноризец Храбър

Съкращения на библейски книги

Дан	Книга на прор. Данаил
Зх	Книга на прор. Захария
Прем	Книга Премъдрост Соломонова
Мт	Евангелие според Матей
Лк	Евангелие според Лука
Йо	Евангелие според Йоан
Деян	Деяния на св. апостоли
Кор	Послание на св. ап. Павел до Коринтяните
Гал	Послание на св. ап. Павел до Галатяните
Апок	Книга

ИЗТОЧНИЦИ

- Микл Miklosich, F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. 2 Neudruck der Ausgabe. Wien 1862-1865. Scientia Verlag Aalen. 1977.
- БЕР I Български етимологичен речник. Т. 1. София, 1971.
- РКБЕНО Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текст на Тихонравовия дамаскин). С., 2012.
- СДРЯ Словарь древнерусского языка XI-XIV вв. Т. I. – М., 1988.
- Срезн Срезневский, И.И. Словарь древнерусского языка. Т. I-III, СПб., 1893-1903. Репринтное издание. М., 1989.
- СС Старославянский словарь (по рукописям X-XI вв.). Под редакцией Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М., 1994.
- СтБР Старобългарски речник. Т. I. София, 1999 и Т. II. София, 2009. Отговорен редактор Д. Иванова-Мирчева
- СЯС Slovník jazyka staroslověnského. ČAV. T. I – III. Praha, 1958-1994.
- ХронКонсМан Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах. Введение Д.С. Лихачева. Исследования И.С. Дуйчева и М.А. Салминой. Подг. текстов М.А. Салминой. Словоуказатели О.В. Творогова. София: БАН, 1988.
- LA Lexikon der Antike. VEB Bibliographisches Institut Leipzig. Herausgegeben von Johannes Irmscher im Zusammenarbeit mit Helga Reusch, Johannes Schneider, Wolfgang Seyfarth und Renate Fiedler. Red. Christa Zimmermann.

ЛИТЕРАТУРА

- Буланин 1992: Буланин Д. Античные традиции в древнерусской литературе XI–XV вв. [= Slavistische Beiträge 278]. München, 1991.
- Гуревич 2002: Гуревич, А. Я. Средневековье как тип культуры. – В: Антропология культуры. Вып. 1. Москва, 39–55.
- Елмслев 1962: Елмслев, Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру? – В: Новое в лингвистике. Вып. 2. Москва.
- Илиева 2014: Илиева, Т. Терминология на средновековната българска материална култура по езикови данни от старите книжовни паметници (лексика, свързана с морското и

- речното дело). - В: Културното наследство на Варна 2014 (= Известия на съюза на учените – Варна 2014). Варна, 88-112.
- Илиева 2014а: *Илиева, Т.* Лексикална репрезентация на основните юридически концепти в старобългарски език и тяхната рецепция в християнската понятийна система. - *Palaeoslavica*, Vol. XXII, 2. Cambridge, 1-51.
- Илиева 2014б: *Илиева, Т.* Книжовното дело в Средновековна България през призмата на езика. – В: Преславска книжовна школа, Т. 14. Шумен, 233-255.
- Илиева 2014в: *Илиева, Т.* Пътъ шьствоуѣа въ зѣмлюхъ блъгарьскыхъ или за пътуването в Средновековна България – езикова картина. България в световното културно наследство”. – В: Материали от Третата национална конференция по история, археология, и културен туризъм „Пътуване към България”- Шумен, 17-19 май 2012 г. Шумен, 214-229.
- Илиева 2015: *Илиева, Т.* Терминология на средновековната българска материална култура по езикови данни от книжовните паметници (X – XIV в.) (златарство, накити и скъпоценни камъни). Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов. Велико Търново, 557-578.
- Кочев 1982: *Кочев, Н.* Античната литературна традиция и византийските автори. София: Наука и изкуство.
- Москова 2005: *Москова, Й.* Трансформиране на античната митология за нуждите на християнската доктрина в Хрониката на Йоан Малала. // Епископ-Константинови четения. Т. 10. Шумен, 197-204.
- Москова 2006: *Москова, Й.* Троянският цикъл в трактовката на Йоан Малала. // Преславска книжовна школа. Т. 9, Шумен, 257-269.
- Москова 2010: *Москова, Й.* Античната митология в славянския превод на Хрониката на Йоан Малала. – В: Акъ бѣчела любодялѣна. Юбилеен сборник в чест на доц. д-р Цветанка Янакиева, ст. н. с. II ст. д-р Павел Георгиев и доц. Валентин Кулев, В. Търново, 118-148.
- Москова 2012: *Москова, Й.* Митологични мотиви в Хрониката на Йоан Малала, посветени на царската институция и на владетелските инсигнии. // Преславска книжовна школа. Т. 12, Шумен, 210-221.
- Москова 2013: *Москова, Й.* Император Юстиниан I и цар Симеон Велики – адепти на Античността. - В: Преславска книжовна школа. Т. 13, Шумен, 86-92.
- Петканова 1992: *Петканова, Д.* Приемственост и развитие. Приемственост и развитие : Студии по старобългарска литература. София: Български писател“.
- Тасева 2017: *Тасева, Л.* Античността в българския и сръбския превод на календарните стихове на Христофор Митиленски –В: Средновековните Балкани като световен кръстопът: контакти и обмен. Съставителство и редакция: Лиляна Симеонова, Лора Тасева (= *Studia balcanica* 32). София: Изд-во „Тендрил“, 259-276.
- Hunger 1978: *Hunger, H.* Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, Bd. 1.: Philosophie, Rhetorik, Epistolographie, Geschichtsschreibung, Geographie; Bd. 2. : Philologie, Profandichtung, Musik, Mathematik und Astronomie, Naturwissenschaften, Medizin, Kriegswissenschaft, Rechtsliteratur. München.